

Спасо-Преображенського собору в міському середовищі є перспективним напрямком досліджень у контексті «олюднення» загальної історії старовинної пам'ятки.

Посилання

1. Присяга Чернігівського полку 1718 року / [упор. та вступ Ігор Ситий, Сергій Горобець, передмова Ірина Кривошея]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 344 с.; Спас Чернігівський: 975-річчю першої писемної згадки про Спас. собор у Чернігові... присвяч. / [авт. кол.: А. Доценко (кер.) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 191 с.

2. Бережков М.Н. К истории черниговского Спасского собора / М.Н. Бережков // Труды XIV археологического съезда в Чернигове, 1908. Т. 2 / [под ред. графини [П.С.] Уваровой]. – М.: Тип. Г. Лисснера и Д. Собко, 1911. – С. 1–28; Шафонский А.В. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малые России, из частей коей оно наместничество составлено: с четырьмя географическими картами, в Чернигове. – Чернигов, 1786 г. / соч...Афанасием Шафонским, – Киев: издал М. Судиенко: в Универ. Тип., 1851, – XXII, – 697 с.; Добровольский П.М. Архив Черниговского кафедрального собора / П.М. Добровольский // Труды Черниговской архивной комиссии. – Чернигов: Тип. губерн. правления, 1902. – Вып. 4: 1900–1902. – Отд. 2. – С. 1–68; Ефимов А.Н. Черниговские кафедральные соборы златоверхий Спасопреображенский и Борисоглебский священных исторические памятники – храмы XI века, их прошлое и современное состояние / [собор. свящ. А. Ефимов] – Вып. 1. – Чернигов: Тип. губерн. правления, 1908. – 55 с.

3. Филарет (Гумилевский Д.Г.) Историко-статистическое описание Черниговской епархии. [В 7 кн.]. Кн. 5. Губ. город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский / [Филарет, архиепископ Черниг. и Нежин., и др.]. – Чернигов: Земская тип., 1874. – С. 1–60.

4. Романова О.О. Сповідальні книги Київської митрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян / О.О. Романова // УІЖ. – 2008. – № 4. – С. 122–148.

5. Сакало О. Джерела історичної демографії: сповідний розпис / О. Сакало // Наукові записки: зб. пр. молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Т. 19 (у 2-х кн.). Кн. 1. – К., 2009. – С. 379–386.

6. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 679, оп. 1, спр. 399, 906 арк.

7. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 427, 792 арк.

8. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / В.Л. Модзалевский. – Т. 3. Л-О. – К.: тип. С.В. Кульженко, 1912. – 930 с.

9. Кривошея В.В. Чернігівський полк як адміністративно-територіальна одиниця козацько-гетьманської держави / В.В. Кривошея // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 83 (№ 4). – С. 16–25.

10. Горобець С.М. Чернігівщина козацька. Ройська сотня: історія створення, населені пункти, сотенна старшина / Сергій Горобець, Ігор Ситий. – Чернігів: Десна Поліграф, 2012. – 168 с.

11. Кривошея В.В. Заповіти козацької старшини Гетьманщини: кількість, географія / В.В. Кривошея, О.В. Кривошея // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. Нац. ун-ту. – 2010, вип. XXVIII – С. 335–442.

12. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 788, 15 арк.

13. Ревізія Чернігівського полку 1732 року / [упор. та вступ Ігор Ситий, Сергій Горобець, передмова Ірина Кривошея]. – Чернігів: Вид. Лозовий В. М., 2011. – 720 с.

14. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 4, спр. 310,

11 арк.

15. Коваленко О.О. Спасо-Преображенський собор у науковій спадщині та громадській діяльності Г. Милорадовича / Ольга Коваленко // Чернігівські старожитності: зб. наук. пр. – Чернігів: Десна Поліграф, 2012. – Вип. 1(4). – С. 85–90; Ванжула О.М. Опис Чернігівського Спасо-Преображенського собору 1778 року / Ванжула О.М. // Могилянські читання: зб. наук. пр. – К., 2015. – С. 128–134.

Ванжула Е.Н. Черниговский Спасо-Преображенский собор в городской среде XVIII в.

В статье проанализировано состав духовенства и прихожан черниговского Спасо-Преображенского собора на протяжении XVIII века, раскрыты причины уменьшения его роли в городском социуме и упадка соборного прихода во второй половине XVIII в.

Ключевые слова: Спасо-Преображенский собор, Чернигов, соборный приход, прихожане, соборные владения.

Vanzhula O. M. The Cathedral of the Transfiguration of Our Savior in Chernihiv and its role in urban environment in the 18th century

The article analyzes the clergy and parish structure of the Cathedral of the Transfiguration of Our Savior in Chernihiv during the 18th century, reveals the reasons for reducing its role in Chernihiv's urban environment and the causes of the decline of the parish in the second half of the 18th century.

Key words: Cathedral of the Transfiguration of Our Savior, Chernihiv, cathedral clergy, parishioners, property.

09.03.2016 p.

УДК 94(477):692(72.04) А. Квасов

Ю.А. Шишкіна

ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІТЕКТОРА А.В. КВАСОВА У ГЛУХОВІ

Охарактеризовані основні етапи професійної діяльності відомого архітектора періоду Гетьманщини А.В. Квасова, виокремлена та проаналізована творча спадщина будівничого та наголошено на його ролі у формуванні історико-архітектурного середмістя Глухова.

Ключові слова: Гетьманщина, архітектурна діяльність, забудова міста, храмове будівництво.

Зміни в політичному та економічному житті держави, які відбуваються останнім часом, впливають на усі сфери духовного та культурного розвитку суспільства. Галузь архітектурної діяльності також переживає етап руйнування стереотипів, пошуку нових рішень творчих завдань. Проте, при залученні нових форм та методів в архітектурному проектуванні, не слід відмовлятися від базових традиційних рішень знаних архітекторів минулих поколінь. Аналіз результатів копійкою праці попередників дає можливість сучасним архітекторам

гармонійно компанувати в історико-архітектурному середовищі міст величні пам'ятки минувшини з новітніми проектними рішеннями.

Аналізом діяльності знаних архітекторів попередніх століть, зокрема А. Квасова, займалися такі дослідники, як В. Вечерський [1; 2; 3], В. Белашов [4], Н. Новаківська [5], С. Юрченко [6], В. Пуцко [7; 8]. При цьому, на нашу думку, слід зробити більш детальний аналіз діяльності відомого архітектора періоду Гетьманщини у місті Глухові.

Андрій Васильович Квасов – визначний російський архітектор середини XVIII ст. Він був запрошений в Україну у 1748 р. для будівництва палацу графа О. Розумовського в Козельці. Відтоді і до кінця життя (з перервою 1757–1765 рр. – Петербург) працював в Україні. Найвідоміші його творіння знаходяться у Козельці, Батурині, Ніжині та Глухові. Це будинок канцелярії Київського полку (1756–1757 рр.), собор Різдва Богородиці та його дзвіниця (1752–1764 рр., у співавторстві з І. Григоровичем-Барським) у м. Козельці; 4 храми і магістрат (1760–1770 рр.) у Ніжині, будинок земського суду в Острі (1774 р.), Трьохсвятительська церква в Лемешах Чернігівської губернії (1775 р.); садиба графа П. Румянцева-Задунайського (1767–1768 рр.), будинок Другої малоросійської колегії (1767–1778 рр.), Київська брама Глухівських міських укріплень (1785 р.), Троїцький собор та його дзвіниця, ряд адміністративних і житлових будинків (1760–1770 рр.) у Глухові. З 1752 р. Андрій Васильович очолював державний орган – «Експедиция Глуховского и Батуринского строения».

Після нищівної пожежі 1748 р. у м. Глухові А.В. Квасов з архітектором І. Мергасовим розробили проект відбудови міста, центр якого і донині відзначається правильним чітким плануванням на засадах класицистичної регулярності, ідеалом якої є прямолінійні вулиці, що перетинаються під прямими кутами, утворюючи квадратні та прямокутні квартали. Під керівництвом Андрія Васильовича було здійснено часткове перепланування центрального майдану і всього середмістя Глухова: майдан набув регулярніших обрисів і отримав розвиток у південно-східному напрямку. Після пожежі гетьманська резиденція у середмісті вже не відновлювалась. Площа стала значно більшою і деякі доміанти, як гетьманська Анастасіївська церква, опинилися в острівному розміщенні посеред майдану. Східну межу площі у 1770-х роках замкнула велика будівля Другої малоросійської колегії, що привнесла в забудову глухівського середмістя величність столичного рівня.

У 50-х роках XVIII ст. А.В. Квасов здійснив будівництво палацу і паркового ансамблю гетьмана Кирила Розумовського. Спорудження резиденції тривало з 1749 по 1751 рр., а оздоблювальні роботи завершили у 1757 р. Дерев'яний палац у стилі бароко

нічим не поступався московському, був досить великим (25 кімнат тільки в головному корпусі), одноповерховим на цокольному півповерсі. Видовжені симетричні фасади членувалися трьома ризалітами, акцентованими колонами, пілястрами й фронтонами. Над карнизами була балюстрада, а високий дах з димарями мав люкарни. Декор фасадів був витриманий у класичних формах бароко. При палаці створили великий регулярний парк з озерами і басейнами, придворну оперу, оркестр і всілякі великопанські забаганки. Та після скасування гетьманства у 1764 р. всі будівлі садиби Розумовського були розібрані й продані як будівельні матеріали [1, с. 286].

Далі А. Квасов продовжує керувати забудовою Глухова, розробляє типові проекти житлових будинків для всіх суспільних станів, у 1767 р. робить проектування та будівництво замиської резиденції П.О. Румянцева-Задунайського. У цей же період він розгортає спорудження в центрі міста будівлі Другої малоросійської колегії – найбільшої громадсько-урядової споруди України у XVIII ст. Палацо-адміністративна споруда, в якій вигадливо поєднувались стилі бароко і класицизму, займала почесне місце серед визначних творінь багатоговікової української архітектури.

Відомий український письменник Пантелеймон Куліш у своєму романі «Михайло Чарнишенко» подає свій опис глухівського архітектурного шедевра А. Квасова через сприйняття будівлі головним героєм твору: «Мовчки він дивився на протилежний бік вулиці, що на всю довжину заставлена була довгою стіною кам'яниці з гостроверхими вікнами, з численними й найрізноманітнішими колонами, пілястрами, фронтонами та галереями. Над глибокими нішами, в яких поважно були розставлені величезні Мінерви, Феміди, Марси, стародавні оратори й філософи по сусідству з вусатими гетьманами в довгих жупанах і широких горностаєвих мантиях, – красувалися в різноманітних групах українські військові клейноди, перемішані з купідоновими луками і колчанами... В інших місцях – стародавні мечі з пташиною голівкою на держалні, довгі мушкети та бойові келепи козацькі в лаврах стояли обіч з грецькою арфою, бичачою головою та тризубцем Нептуна, завітчані й перевиті силою квітів, серед яких український соняшник був на першому місці. Тут нічого не було забуто: вибагливий український архітектор вирішив збудувати будинок усім землякам своїм на диво й виснажив усю свою винахідливість, щоб його прикрасити. Прапори, бунчуки, шаблі, римські шоломи, козацькі шапки, панцери, ковші, змії, винизані гостряками булави, птахи, турецький місяць і зірки квітчали капітелі колон та пілястрів, оточували вікна, висіли фестонами, спліталися в гірляндах, вилися по карнизах і під карнизами...

Наприкінці очі його спинилися на прикрасі головного фронтона. Два запорожці з довгими

чубами тримали величезний щит, на якому був герб України – козак з усією зброєю і в заломленій набакир шапці» [9, с. 3].

Довгий час вважалося, що П. Куліш описав будинок Другої малоросійської колегії, але Федір Ернст довів, що цей опис архітектури з характерними рисами, притаманними «Мазепинському бароко», стосується будівлі Першої малоросійської колегії 1722–1723 рр. Вона була дерев'яною, стояла на Ярмарковій площі при Київському шляху.

Мурований будинок Другої малоросійської колегії почали споруджувати у 1768 р. під керівництвом А. Квасова. Місце для будівництва обрали у самому центрі Глухова. Корпус колегії був двоповерховим, П-подібним у плані, з триповерховим центральним ризалітом. Довжина чільного фасаду сягала 142 м. Будинок призначався для службової резиденції генерал-губернатора й різних державних установ – Генерального суду, Генеральної малоросійської рахункової комісії, Канцелярії малоросійського скарбу, Суду земського, Глухівського комісарства і архіву. Отже, загальна розпланувальна структура його була секційною – на кожен установа по секції, які розділяли наскрізні аркові проїзди. Причільковий фасад колегії, виходячи на східний фронт головного майдану міста, зробив його просторову структуру значно логічнішою і регулярнішою. Але Друга малоросійська колегія згоріла під час катастрофічної пожежі 7 серпня 1784 р. Її рештки не відновлювали і протягом 1831–1835 рр. повністю знесли [1, с. 287].

А.В. Квасов зробив вагомий внесок у спорудження Троїцького собору, що зводився протягом 1720–1806 рр. Угоду на будівництво було укладено гетьманом І. Скоропадським, проте після його смерті зведення храму припинилося. У 1734 р. кошти надала російська імператриця Анна Іоанівна, однак будівництво переривали дві пожежі: 1748 і 1784 років. У 1759 р., коли вже мурувалися бані собору, раптом завалилася височезна дзвіниця, яку встигли збудувати поруч, і розколола собор майже навпіл. Руйнування почали виправляти з 1773 р., і знову пожежа 1784 р. пошкодила бані майже завершеного собору. У 1791 р. імператриця Катерина II надала кошти на відбудову храму, тож будівництво тривало понад 80 років і завершилося у 1805 р. Храм мав п'ять престолів – три внизу і два на хорах. Він був у плані хрещато-баневий, шестистовпний, тринавовий, з трьома півкруглими апсидами. Вінчали собор три бані, поставлені по поздовжній вісі. З огляду на значну тривалість будівництва в архітектурі собору переплелися стилеві риси українського відродження, бароко і раннього класицизму. За час будівництва тут змінилося чимало архітекторів, однак, дослідник українських старожитностей В. Пуцко довів, що у визначенні архітектурного устрою Троїцького собору провідною була роль А.В. Квасова. Але ні складна доля, ні мистецька неповторність храму не зупинили

глухівське міське та сумське обласне керівництво, коли у 1962 р., виконуючи владні настанови, на мурах собору намалювали великі тріщини, сфотографували їх, щоб довести «аварійність» будівлі, а потім пам'ятку архітектури республіканського значення з великими труднощами висаджували вибухівкою, після того декілька місяців розбирали руїни [10, с. 348].

Висока чотиририусна мурована дзвіниця стояла північніше Троїцького собору. Збудували її в класицистичних архітектурних формах замість тієї, що завалилась 1759 р. Належала вона до архітектурного типу «четверик на четверику» й вінчалася восьмигранним підбанником з плескатою банею і високим шпилем. У кожній грані були аркові отвори, фланковані лопатками й пілястрами. Дзвіниця була головною висотною домінантою міста. У 1929 р. архітектурна пам'ятка була зруйнована за наказом влади.

Протягом 1766–1769 рр. під загальним наглядом А.В. Квасова на місці однойменних дерев'яних брам було споруджено дві муровані фортечні брами – Московську (не збереглася) і Київську в однакових архітектурних формах. Прямокутний у плані обсяг має симетричну тридільну композицію та фасадний принцип вирішення архітектурної форми. Головні фасади – західний і східний – рівноцінні. Арковий проїзд франковано спареними колонами римо-доричного ордера на високих п'єдесталах. Колони несуть повний розкріпований антаблемент із фризом, що має рельєфні тригліфи й гладенькі метопи. Вінчає композицію трикутний фронтон з круглим вікном у тимпані. Фронти на західному та східному фасадах розкріповані, на їх кутах збереглися п'єдестали, призначені для скульптур. У 1804 р. замість старих кордегардій прибудовано обабіч арки-проходи для пішоходів та великі прямокутні в плані кордегардії. Загальне стилістичне вирішення – у формах, перехідних від бароко до раннього класицизму [3, с. 323].

В кінці XVIII ст. Глухівська фортеця втратила оборонне значення, тому проектом перепланування міста 1802 р. була передбачена її ліквідація. Фортечні вали розкопали, рови засипали, але знесли тільки Московську браму. Київська брама збереглася донині і є рідкісним зразком оборонного зодчества XVIII ст. та пам'яткою архітектури національного значення.

Одним з найбільш мистецьки завершених тетраконхових храмів України є Спасо-Преображенська церква у Глухові, збудована у 1765 р. коштом отамана Генеральної армії Григорія Кологривого під наглядом головного архітектора Глухова А.В. Квасова. Мурована однобанна церква до перебудови 1867 р. була строго центричною, симетричною щодо двох перпендикулярних вісей, з пірамідальним характером композиції. Належить до типу баштоподібних тетраконхів квадрифолієвого

плану з добре виявленим в об'ємах центральним четвериком. Четверик хрещатий, з дуже короткими раменами, до яких за сторонами світу прилягають удвічі нижчі за рамена екседри, перекриті конхами. Центральний четверик за допомогою підпружних арок і трикутних пандативів несе масивний світловий восьмерик з восьми лотковим зімкнутим склепінням банястого характеру. Інтер'єр храму побудовано за принципом висотного розвитку центричного внутрішнього простору. Всі арки стягнуто парами залізних затяжок. Фасадний декор досить стриманий: кути четверика фіксують широкі пілястри; кожне рамено вінчається декоративним трикутним щипцем з круглим вікном-розеткою в тимпані. Стіни вінчає розвинений антаблемент, який включає розкріпований карниз. Найбільш тонко декоровано підбанник з тендітними віконними наличниками й карнизними гуртами. Дверні й віконні отвори мають трицентрові перемички й прості тягнуті наличники [3, с. 343]. Спасо-Преображенський храм є однією з головних архітектурних доміант Глухова. З 1979 р. він отримав статус пам'ятки архітектури національного значення.

Унікальним зразком архаїчного типу церков Лівобережжя є Вознесенська церква у Глухові. Вона збудована у 1767 р. артілью народних майстрів під загальним наглядом А.В. Квасова. Первісно храм був тридільним, однобанним, з трьома прямокутними в плані дільницями, нині тридільний об'єм закритий пізнішими прибудовами. Вознесенська церква відіграє роль архітектурного акцента, на який зорієнтована вулиця Вознесенська. З 1988 р. храм є пам'яткою архітектури місцевого значення.

Крім проектування і будівництва Андрій Квасов вів велику педагогічну роботу по підготовці архітекторів, бо в Україні у той час не було спеціальних учбових закладів, які б готували кваліфікованих зодчих. Величні результати роботи знаного не тільки в Російській імперії, а й за кордоном талановитого майстра зодчої справи свідчать про формування ним у Глухові першої української архітектурної школи, котру, без перебільшення, можна назвати Глухівською.

Посилання

1. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.
2. Вечерський В.В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.
3. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
4. Белашов В.И. Глухов – забытая столица гетманской Украины. – К.: Украина, 1992. – 132 с.
5. Новаківська Н. Найкрупніша громадська споруда на Україні в XVIII ст. // Вісник АБІА УРСР. – 1959. – № 1. – С. 15–18.
6. Юрченко С.Б. Кілька документів про діяльність Андрія

Квасова у Глухові // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип. 8. – К. – Глухів, 2015. – С. 14–24.

7. Пуцко В. Московская строительная артель Матвея Ефимова на Украине // Строительство и архитектура – 1981. – № 1. – С. 28–29.

8. Пуцко В. Маловідома споруда А. Квасова в Україні // Архітектурна спадщина України – Вип. 3, част. 1. – К.: Українознавство, 1996. – С. 121–130.

9. Вечерський В. Малоросійська колегія // Червоний промінь. [Тижневик] Глухів тисячолітній – 1992. – Спецвипуск. – 16 с.

10. Шишкіна Ю.А. Троїцький собор у Глухові напередодні руйнації // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип. 5. – К. – Глухів, 2012. – С. 347–351.

Шишкіна Ю.А. Деятельность архитектора А.В. Квасова в Глухове

Охарактеризованы основные этапы профессиональной деятельности известного архитектора периода Гетманщины А.В. Квасова, выделено и проанализировано творческое наследие зодчего и акцентировано на его роли в формировании историко-архитектурного центра Глухова.

Ключевые слова: Гетманщина, архитектурная деятельность, застройка города, храмовое строительство.

Shyshkina Yu.A. Activities of the architect A.V. Kvasova in Hlukhiv

It describes the main stages of professional work of the famous architect of Hetman period A.V. Kvasov, isolated and analyzed the creative legacy of architect and is accented on its role in the formation of the historical and architectural center of the Hlukhiv.

Key words: Hetman, architectural activities, building of the city, the temple construction.

15.04.2016 р.

УДК 930.22:262(477.52) «16/18»

Ю.А. Мицик
І.Ю. Тарасенко

НОВІ ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ ГЛУХОВА КОЗАЦЬКИХ ЧАСІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНСТИТУТУ РУКОПISY НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО)

У статті подається огляд архівних документів і матеріалів, пов'язаних з церковним життям Глухова козацьких часів. Доведено, що зібрання Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського хоча й поступаються зібранням Центрального державного історичного архіву України у Києві, однак містять у собі важливі, часом навіть унікальні, матеріали, без яких не можна відтворити повноцінну картину церковного життя міста.

Ключові слова: церква, джерела, Глухів, козаччина

Історія Глухова козацьких часів, насамперед XVII ст., досить непогано висвітлюється в архівних документах. Це пояснюється головним чином тим, що Глухів з 1708 р. був гетьманською столицею, і тим, що